

בין אוסישקין להרצל

(פרק מספר „אוסישקין באגרותיו“)

א. בראשית...

כשנפגש אוסישקין בפעם הראשונה עם הרצל, היתה לו כבר ההכשרה הנפשית הדרושה לקליטת כמה מיסודות ההרצליות: כלפי חוץ — הדרך המדינית, משא ומתן לשם העמדת המפעל היהודי בארץ על בסיס חוקי-רשמי; וכלפי פנים — הפיכת הציונות לתנועה רחבה, עממית, איחוד המזרח והמערב ויצירת מרכז משותף לשניהם לשם אירגון העבודה הלאומית. הלא כה דבריו אל „בני משה“ במכתבו אליהם עוד בראשית שנת 1895 (שנכתב תחת הרושם של מאסר בן-יהודה): „כעת תבינו בעצמכם שלמען לא יפול חלילה הישוב לגמרי, נחוצה התעוררות גדולה ותעמולה יתירה ע"י קונטרסים, ובפרט בערי-מערב אירופה ואמריקה, במקום שאפשר ונחוצו כעת להעמיד את שאלת הישוב על בסיס מדיני; כי כבר נראה שבאופן אחר לא נבוא אל תכי ליתנו“. גם בארץ גופה רצה בנציגות משותפת של יהודי המזרח ואירופה, ובאוקטובר 1894 כתב לאחד העם: באה העת להשתדל שהועד הפועל (של חובבי ציון ביפו) יהיה משותף, ושישתתפו בו ציר אחד או שנים של חו"צ ברוסיה ואחד של חו"צ במערב אירופה או של הועד המרכזי שב-סארינו. עליך להשתדל שכל פעולותינו תהיינה משותפות, עד כמה שאפשר הדבר“.

הוא ראה את עצמו כתלמידו של לילינבלום, המטיף הקיצוני לעבודה מעשית בקרב חובבי ציון, ועמד גם במחיצתו של אחד העם, מנהיגה של הציונות הרוחנית (כי הוא עצמו שאף למזיגת שתיהן). אך ראה יפה את הליקויים המצויים גם פה גם שם. העבודה המעשית התנוונה והצטמצמה בפעולות פעוטות, בלתי ניכרות. והציונות הרוחנית עסקה בבקורת בעיקר; בפעולתה לא היה משום קירוב פתרונה של שאלת היהודים ואף לא משום גידול אטי של הישוב. הפגישה עם הרצל, בתודש מאי 1896 בווינה, השיבה על אוסישקין רוח צחה, מרעננת „הוא הפליאני מיד ביפיו, ברעני נותו ובעלומיו“, כתב אחרי כן בזכרונותיו. ולנתן בירנבוים אמר אז אחרי צאתו מדירת הרצל: „אין ספק שבאישיותו המקסימה ימשוך אחריו את כל יהודי רוסיה ואולי גם את יהודי המערב“.

נקשרו קשרים ידידותיים ביניהם, אך זו היתה politische Freundschaft — שלא כיחסי-ידידות של הרצל עם מאנדלשטאם, למשל, או עם אלכסאנדר מארמורק שהיו גם אישיים, פרטיים, משפחתיים, ונמשכו עד סוף ימיו של הרצל. המנהיג ביקש מאת אוסישקין לסייע לו בעבודתו, וקודם כל לארגן אספת-תעמולה שבה יופיעו הרצל ועוזריו. אוסישקין, שנסע אז בענייני חובבי ציון לפאריז, השתדל אמר גם לסדר את האספה, אבל החוגים בעלי ההשפעה (הבארון רוטשילד וממקורביו) התנגדו לדבר, והיא לא יצאה לפועל. הרצל גם רצה שאוסישקין יסע יחד אתו ללונדון — שם עמדה להערך מסיבה תגיגית לכבוד המנהיג במועדון המכ"בים — ויאשר פומבית, במסיבה, את רצונם של יהודי רוסיה לעלות ולהתיישב בארץ ישראל. אוסישקין לא הסכים להצעה; בקשה זו מפני אי-ידיעת-השפה האנגלית וגם מפני שעצם נסיעתו ללונדון היתה בעיניו מיותרת.

המכתב הראשון, שהריץ אוסישקין להרצל, הוא מיום 24.6.1896, מפאריז, וזו לשונו: „אדוני הנכבד מאד! הנני מרשה לעצמי להודיעך שקבלתי מכתב מאת הרב מוהליבר, המבקש למסור לך את מיטב ברכותיו בצירוף בקשה להודיע לו (הרב ש. מוהליבר, ביאליסטוק, רוסיה) את התאריך המדויק של אספת-לונדון ואת שמות האישים שישתתפו בה, כי אז ישתדל שגם מי שהוא מרוסיה יהיה נוכח בה. עם זה הנני נוטל לעצמי רשות להציע לפניך שבדרכך ללונדון תסור, אם אפשר, לפאריז ותשהה כאן ימים מספר. אחרי שעמדתי קצת על תנאי-המקום ובאתי בדברים עם כמה מידידי וחברי לדעה, נראה לי מפני סיבות שונות רצוי הדבר שאתה, דוקטור נכבד מאד, תבקר בפאריז עוד קודם נסיעתך ללונדון. הגני להוסיף כי דווקא כעת יבואו לכאן אישים החשובים לענייננו כגון ד"ר יפה, באיכוה הועד של חובבי ציון בארץ ישראל, וקרוב לוודאי, גם מר גרינברג, נשיא הועד — לשם משא ומתן עם הועד המקומי (של חובבי ציון). אם תסכים לבוא הנה בהקדם האפשרי, אנא להודיעני בטלגרמה את היום, ואז נעשה כל מה שביכולתנו כדי לעשות את ביקרך פורה ביותר“. הרצל נסע ללונדון רק בראשית יולי, כי קודם לכן היה עסק בקושטא, ובפגישתו עם עסקני חו"צ בפאריז לא יצאה לפועל.

כעבור כמה חדשים קיבל אוסישקין מכתב מאת הרצל שביקש ממנו להשתתף בעבודת-אירגון הקונגרס הציוני הראשון. אוסישקין השיב לו בטלגרמה: „הנני מוסר את עצמי כולי לרשותך למען העבודה הזאת“. ברם קודם שהשיב, שאל בעצתו של אחד העם. באגרת מפורטת באר לו, מה הן הסבות המניעות אותו לתפוס עמדה חיובית כלפי רעיון הקונגרס. בין השאר כתב שם על הרצל ועוזריו: „המה מקווים, אך גם תכנית לעבודה המה מציעים; ואנחנו מקווים, אך מה לעשות איננו

יודעים“. תשובתו של אחד העם לא הניחה את דעתו של אוסישקין (*), והוא הגיב מיד במכתב בלתי אדיב: „למה לנו להתפלפל, כמה גדולה תהיה התועלת שתצא מהאספה במיני כן...“ ימים יבואו ידברו. בכל אופן טוב להשתדל שיבוא או אליה רבים מאחינו ברוסיה, כי בכל אופן מאיזו תנועה, אם גם נפרזה, יש לקוות יותר מאשר מיאוש שתביא אתה וחבריך ב„השלוח“.

בכלל, בתקופת הרצל, מוצאים אנו תופעה חדשה בחי-ליפת-המכתבים שבין אוסישקין ואחד העם: בעוד שעד אז היה אוסישקין המתקיף תמיד (בבקריו בלי רחמים את חוסר-הפעולה והמלוליות של הציונים הרוחניים), הנה עתה נמצא הוא במצב של מתגונן לרוב: אחד העם מוכיח אותו על היגררותו היתירה אחרי הרצל והרצליות, והוא מלמד סניגוריה על עמדתו. אמנם לא היה אוסישקין איש המושפע במעשיו מאחרים, אף מגדול כאחד העם. אף על פי כן אפשר מאד שדברי אחד העם, באגרותיו ובמאמריו, היו בין הגורמים שיצרו במשך הזמן בלב אוסישקין יחס של אי-אמון כלפי הרצל.

ב. בתקופת חמשת הקונגרסים הראשונים

אך אותה שעה, יוני 1897, היה אוסישקין כולו שקוע בהתלהבות לרעיון-הקונגרס ובשאיפה לעזור להרצל בהגשמת הרעיון. כשבא אז ד"ר בוכמיל לרוסיה בשם הרצל כדי לעשות תעמולה לטובת הקונגרס, שרבים — לא רק מקרב המתבוללים אלא גם מוותיקי חובבי ציון — התנגדו להשתתפות בו, מצא באוסישקין סועד פעיל ונמרץ. אוסישקין ערך בביתו אספת חשובי הצבור — מספר בוכמיל ו„נשא נאום חזק, בו ציין את הערך ההיסטורי הרב של התנועה החדשה והביע את בטחונו שכל חובבי ציון הנאמנים יקחו חלק בה“.

אוסישקין יצא לדרך ומן-מה קודם הקונגרס כדי לבקר בווינה ולעמוד מתוך מגע אישי על תכניותיהם של הרצל וחבריו, ובהגיעו לבאזל הרצה לפני הצירים מרוסיה את השקפותיו על הציונות המדינית ותעודת הקונגרס על סמך ידיעות ממקור ראשון. בקונגרס גופו לא נאם (*4) אך נבחר לאחד ממוכיריו (לעברית). הוא מצא בקונגרס את מבוקשו ושב הביתה באמונה מוגברת בעתידה של תנועת-התחייה. בכוחות ובמרץ מחודשים ניגש לאירגון אגודות ציוניות בייקטרינוסלאב, עיר-מגוריו, ובמקומות רבים אחרים.

הרצל מצדו התפעל מאוסישקין ומשאר צירי-הקונגרס מרוסיה. מחזה היהודים מרוסיה, שבאו לבאזל — כתב בירחון אנגלי — הוא בעיני המאורע החשוב ביותר של הקונגרס... יש להם אחדות פנימית שאין דוגמתם אצל רובם של יהודי אירופה... בראותנו אותם הכרנו את המקור שממנו שאבו אבותינו בימי-מצוקותיהם הרעים את כוחם להתקיים ולהחזיק מעמד. אז עלה על לבי מה שהגידו לי בראשית עבודתי: רק את יהודי-רוסיה תוכל למשוך אחרך. אם יאמרו לי גם היום כדברים האלה, הנני נכון לענות: די לי באלה“.

אוסישקין ראה בעליל את ההתלהבות הכבירה והאמונה העמוקה, שעוררו הידיעות על הרצל והקונגרס בקרב המוני-ישראל ברוסיה, והדבר הזה הלך בד בבד עם הלך-רוחו שלו. הוא כתב הרבה לועד הפועל המצומצם (כזה היה שם ההנהלה הציונית אז) בווינה, שישלח כספי-שקלים ותרומות אחרות, הוציא ברוסיה את נאומי הרצל ונורדאוי, אך לצערנו נוכח לדעת, כי הקצב האירגוני של ההנהלה המרכזית הוא אטי מדי. ועל כך התאונן באוני הועד-פ המצומצם עצמו וידידים, כמו וולפסון, שהכירוהו עוד מלפני הקונגרס. כשהיה כותב לווינה, אל ההנהלה, היתה הכוונה כמובן ראשית כל להרצל; אבל לא פעם פנה במיוחד אל הנשיא, ותמיד בדברי הערצה.

התנועה הציונית ברוסיה — קוראים אנו באגרתו אל וולפסון מיום 4.12.97 — הולכת ומתחזקת, מתרחבת ומתגברת. אגודות וחברות יציצו בכל עיר ועיר, מטיפים ידרשו, ספרים נדפסים, שקלים נאספים, חברים מתרבים; אך כולם בפה אחד שאול ישאלו: מה יישמע בווינה הבי-וזה? מה יעשה הועד המרכזי, איזו היא הפעולה הממשית שהחל לעסוק בה? ועל כל השאלות האלה עלינו לדאבון

(*4) אחד העם לא שלל אמנם את ערך הקונגרס הע"י מד להתכנס, אך צימצם את התועלת שבו עד למאד. הוא לא האמין בהשפעת הקונגרס על דעת הקהל באירופה גם לא בהישג דיפלומטי, אבל סבור היה שהוא ירים כבוד העניין בעיני עצמנו, ביחוד בעיני עשירינו שעד כה לבם נוקפם, אולי אין זה „לפי כבודם“ להשתתף בענין כזה ש„בטלנים“ עוסקים בו“.

(*5) כידוע היה תחילה בדעתם של מארגני-הקונגרס לכנסו במינכן, אך בגלל מחאתה של הקהלה המקומית הע"י בירוח לבאזל.

(*6) במאמרו „הקונגרס הבאזילאי“, שנדפס בירחון הלונדוני „Contemporary Review“ כתב הרצל אה"כ שהצירים מרוסיה בכלל לא הירבו להשתתף בוויכוחים הפומביים של הקונגרס, יען כי „שלא מדעת או מזדון-לב יכול היה להתעורר חשד שהם קשרו בבאזל קשר על המשטר הקיים“.

לבנו להשיב תשובה שלילית, אין קול ואין עונה משם.
ירא הנני למאד שאם הועד הווינאי לא יחזק את מעמדו
בעוד מועד, אם לא תיראה עבודתו החוצה לפני קהל ועדה,
כי אז יתגבר היאוש עהתנועה תחלש". כאן באה לידי
בטוי דאגתו העמוקה לעתידה של ההסתדרות החדשה,
שמא תתנוון בגלל חוסר מעשים, דוגמת מה שקרה את תנו-
עת חבת ציון לפנייה.

(עוד יבוא)

ס. שווארץ

בין אוסישקין להרצל

(המשך)

בקונגרס השני התבלט כבר אוסישקין כאד יגם השתתף בהיכוחים. הוא נבחר ליועץ הפועל הגדול ונעשה אחד משנים עשר המורשים של הציונות ברוסיה. כל מורשה היה מנהל את העבודה הציונית באזור מסוים, ובי חלקו של אוסישקין נפלו פלכי יקאטרינוסלאב, טאבריה ופולטובה (במשך הזמן באו שינויים: צורף לגלילו הקא קאו, למשל, והוצא פלך פולטובה, וכיוצא בזה). בקונגרס הזה נתגלו בפעם הראשונה חילוקי דעות בין אוסישקין והרצל — בשאלת הבאנק הציוני. אוסישקין עמד בראש קביצת הצירים, שמתח בקורת על נוסח תקנות הבאנק; הם דרשו שיהא ברור בתקנות, כי רק בעסקי-כספים ותע שיה — אבל לא בהתיישבות — מותר לבאנק לתמוך בכל ארצות תבל, שנית, דרשו שההתיישבות תהא מותרת לבאנק לא במזרח בכלל כי אם רק בארץ ישראל ובסוריה (שבימי תורקיה היו מחוברות זו לזו מבחינה הנהלתית).

כרם. חילוקי-הדעות הללו, שברבות הימים הכניסו מריבות ביחסים, אז טרם השפיעו על עמדתו של אוסישקין, והוא אחרי הקונגרס השני נכנס לעבודה ביהר שאת. גלילו היה הראשון ברוסיה למילוי החובות כלפי ההסתדרות הציונית — בעניני שקלים, מניות-הבאנק, המשמעת וכו'. במכתביו החוזרים אל האגודות הציוניות הרים על נס את מסירותו הגדולה של המנהיג וטיפח רגשי הערצה אל איש את יותו. וכן באגרותיו אל הוועד הפועל המצומצם בוויה ול הרצל עצמו הבליש את נאמנותו לו ואמונו בפעולותיו. במכתבו לוויה מיום 12.12.98 הוא מביע רגשי-כבוד רב לכל חברי הוועד הפועל המצומצם וביחוד ליו"ר הנכבד על הגי שמת ענין המשלחת אל וילהלב קוסר" ומאחל שתמלאנה כל התקוות הקשורות בענין זה. באגרותיו הוא לא רק מספר על פעולותיו שלו אלא גם מבקש תמיד ידיעות על הנעשה ע"י ההנהלה ונותן עצות בענינים שונים. הוא מזרז את ההנהלה לשלוח חוברות-שקלים וטופסי-מניות הבאנק למכירה. הוא שיאל, מדוע לא נפתח בקושא משרד לפעולה ציונית, כפי שהציע מלכתחילה.

בקונגרס השלישי שוב פרצו חיכוכים חריפים בענין תקנות הבאנק מפני שנתברר כי השינויים, שעליהם הוחלט בקונגרס הקודם, לא הוצאו לפועל. הרצל הוכיח לאוסישקין קץ, הלוחם הראשי לשינוי התקנות ולחבריו שהנהלה עשתה את כל הדרוש, אבל מפני חוקי-החברות כספית להת באנגליה (הבאנק הציוני נרשם שם כחברה כספית להת יישובות יהודיות) עדיין לא הצליחה ועדת-מומחני המשי פטיים לאשר רשמית את השינויים. אוסישקין בשובו לרוסיה הוסיף מתוך נאמנות להסתדרות הציונית לעבוד למען הבאנק, אך בו בזמן לא חדל באגרותיו לתבוע את שינוי-התקנות כחוק. בתור חבר-מועצת המפקחים של הבאנק עיבבו הוא וכמה חברים לדעה כל מיני פעולות של הבאנק ע"י סירוב לתת את חתימותיהם, ופעם אחת הסכימו רק מפני שהרצל נתן הבטחה אישית שהדבר יעשה בקרוב. את הבטחתו הגני חושב לעריבת מספקתי, סילגרף להרצל ביום 13.3.99. בעברו במרץ למען הפצת מניות הבאנק ביקש מיוזיו אחד העם שלא יפרסם בהש" שלוח" מאמרי ביקורת בשאלת התקנות, כי עלולים הם להזיק לפעולת ההפצה; אחד העם לא נענה לבקשתו. ברם ענין התקנות של הבאנק לא ירד מן הפרק גם אחרי כן, ושאלת התקנות נתעוררה בשעתה גם בנוגע לקרן קימת — לשם צמצום פעילותיה בארץ ישראל בלבד. בראשית יוני המעשה, יעלה או מחיר האומה עד למאור. הקרקע והבי 1899 היתה בווינה אספת ראשי הוועד המפקח של הבאנק פרים יהיו לערבים, והערים לערבים; נמצא איפוא שנהיה

ונבחרו זמנית ליו"ר הוועד הרצל ולמוכרים קוקס. כהך ברנשטיין ואוסישקין. היה בזה משום סיפוקים לאוסישקין אך עד ארגיעה. כי מן הקונגרס השלישי ואילך שוב עשו מנהלי הבאנק הכל כהפצם בלבד, התרשלו בפעולות איר גוניות, מנעו ידיעות מחברי הוועד המפקח — ואוסישקין לא חדל לקבול על כך באגרותיו להינה ולדרוש החלפת המנהלים באנשים חדשים, יותר מוכשרים וערניים לדעת הקהל הציונית.

עוד בקונגרס השני נבחר לחבר ומוכיר של הוועדה להתיישבות, אך זו לא היתה פעולה. חבריה היו יושבי ארצות שונות, וקשה היה לנסח, לישיבה אוסישקין ניסה לפתח רוח-חיים בוועדה, אך לשוא היה עמלו. עבודה מעשית אמיתית בארץ ישראל מטעם ההסתדרות הציונית החלה אחרי הקונגרס השביעי, ורק מפעל אחד חשוב בוצע בימי הרצל: לפי הצעת אוסישקין הוחלט בקונגרס החמישי ליסד סניף לבאנק הציוני בארץ. הוא נפתח ביפו בשנת 1903 בשם "חברת אנגליה-פלשתינא", ולמנהלו נת מנה ז. ד. ליבונסין שאוסישקין המליץ עליו בדברים חמים לפני הרצל.

כשהתקרבו ימי הקונגרס הרביעי התקוממו אוסישקין ואחרים לרצונו של הרצל לערוך אותו בלינדון ובהך (ביולי במקום אוגוסט) מתוך נימוקים מדיניים שחיי בים שהיו לו אז. אוסישקין — רושם הרצל ביומנו 26.4.900 — ברנשטיין-כהן וכו' רוצים לא באותו מועד ולא בלינדון, כי אם באוקטובר ובמקום אחר. הקשיים האלה מייגעים אותי. אני קובל היום מרה לפני מאגולשטאם. והו הרוח "המעשי" הישן של חובבי ציון שהביאם תמיד לידי מפד לות. סוף סוף שיכנע אותם המנהיג, ורק שינוי קל נעשה בנוגע לזמן: הקונגרס הרביעי נערך לא ביולי כי אם באוגוסט, ואוסישקין טוב הראה את רגשי המסירות והמשמעת הפועמים בו. ביוני 1900 כתב אל הרצל: "מנהיג נכבד מאד! הנני שולח לך את החוזרים (הרצופים בזה). שהרצויותי אל אגודות הגליל שלי. יהא לך סמוך ובטוח שאעשה הכל כדי לסייע להצלחת הקונגרס. ויכול אתה, חבר יקר, להמשיך את עבודתך במנוחה, ההצלחה תהיה. אני מקבל ידיעות שרבים יסעו ללינדון, כמוכן מספד השקלים בגלילי לא רק לא יקטן כי אם גם יגדל לעומת אשתקד, גם צירים רבים יבחרו כאן". ומענין סיום האגרת הזאת: "אל תאבד את אומץ רוח אף במדה כל שהיא! אם רק נישאר על קרקע ארץ ישראל ולא נסתלק מן העי בודה המעשית (התיישבות) — אזי נצח". תחושה מורה כמלים הללו. כלום ההדגשה היא כאן על "קרקע" או על "ארץ ישראל"? על כל פנים מעידים הדברים שבצמקי לבו של אוסישקין היו מקננים ספקות ואולי גם תרעומת. אך הוא גרש אותם אז לתחתית נשמתו והתנהג כאילו לא היו בחוזרים אל אגודות-גלילי דרש מהן פעולה מוגברת בשם "מנהיגנו ד"ר הרצל" בהרימו על נס את קרבנותיו של הרצל למען התנועה הציונית. ביעידות-האגודות שבפליכים שונים בהנהגתו נתקבלו החלטות לברך ולהודות לד"ר הרצל על עבודתו לסיבת האומה. הרי לדוגמה אחת ההחלטות מסוג זה: "ועידת הצירים הציוניים של 65 האגודות שבהנהלתי — שנערכה בקרמנצוג — מילאה את ידי לשי לוח לך ברכה חמה ביותר. תזכה לראות את ישראל חי בארץ הבחירה כעם עצמאי ומאושר".

אציון עוד כמה ענינים, בהם היתה לאוסישקין חלר פת מכתבים עם ווינה. פעם חיונה את דעתו (אחרי הקונגרס הרביעי) נגד טיפוח התעשייה בארץ ישראל ע"י ההסתדרות הציונית: "העבודה העיקרית שצריכה להיות לפנינו, היא החקלאות, כאשר אם נפתח את ארץ ישראל ע"י חרושת — לשם צמצום פעילותיה בארץ ישראל בלבד. בראשית יוני המעשה, יעלה או מחיר האומה עד למאור. הקרקע והבי 1899 היתה בווינה אספת ראשי הוועד המפקח של הבאנק פרים יהיו לערבים, והערים לערבים; נמצא איפוא שנהיה

בארץ ישראל באותו המצב, בו שרויים אנו כעת בארצות גלותנו".

כשנודע לו, שהרצל מתכוון להוציא את "החזעלס" (השבועון הרשמי של ההסתדרות הציונית) גם באידיש, כתב למנהיג שלא רצוי להתחרות ב"דער איד", היול ע"י הוצאת הספרים "אחיאסף" והמוקדש גם הוא לתנועת התי חיה: "אפשר להעמיד תנאי למערכת "דער איד" להדפיס ללא הנבלה כל מה שאתה מוצא לנכון לפרסם, ומיבטחני שהעורך החדש (ד"ר לוריא) לא יתנגד לכך כלל; להפך, כאחד הציונים המסורים עוד ישמח לתנאי "הזה". כשראה שהרצל לא שוכנע, כתב לו שנית: לחברי הוועד הפועל בווינה ובראשם ל"ר הרצל היקר והנכבד שלום וברכת ציון! הנני עומד על דעתי שהוצאת "החזעלס" בווארס לא תביא כל ברכה חמירת, ולא יהיה לכם די כוח להח יוק את השבועון באשכנזיות. אין לנו לעת צתה/ די קוראים שבביל שני שבועונים בזירגון ורק ירא תנני, שמא ירבה הריב בין חובבי ציון והציונים בגלל קיום שני בטאז ים. מי יתן ואשבה בזה".

בסוף שנת 1899 באה הצעה לפני הוועד-המצומצם לערוך מיפקד של הציונים בעולם, אוסישקין יצא, באגרת לווינה, נגד ההצעה מפני שני טעמים: "האחד, כאשר טרחה ועבודה רבה נחוצה לשם הגשמת הדבר כדבעי, ולמה הוא לנו בשעה שעבודה יותר נכבדה לפנינו כמכירת מניות הבאנק וכהפצת רעיונו, חבת ציון ושפתה. והשני ירא הנני שאם תסודר הספירה על יסודות אמיתיים, אז נצא וידינו חלילה על ראשנו".

אחרי הקונגרס החמישי פרסם ברנשטיין-כהן, שבי ידו היתה "לשכת-הדואר" ברוסיה (כלומר משלוח חוזרים על המצב בתנועה לכל האגודות הציוניות במוינה), דו"ח אפוזיציוני מאד. הרצל מצא שחזור כזה עלול להזיק. אוסישקין כתב על כך להרצל (ע"י קרמנצוק): "איני יכול לעשות כלום. חצוית ציוני רוסיה מכרה יפוי כוח לברנשטיין-כהן לנהל את "לשכת-הדואר" בהבנתו, לכן אין המורשים יכולים לעשות דבר. כחצויה-התנגדתי נמי רצות למתן זכויות בלתי מוגבלות לברנשטיין-כהן, אבל בגלל התעמולה החזקה של הנוצר הדמוקראטי הייתי במי עוט. בחצויה הבאה אלחם ברע הזה עוד ביהר ציו".

במכתב אחר משיב אוסישקין על הצעת הרצל למי כור בגלילו שלושים אלף מניות של הבאנק הציוני: "ד"ר הרצל כנראה לא הבין אותי. כשאמרתי שאם הבאנק שלנו יעבוד בדרום רוסיה, אפשר יהיה למכור הרבה מניות. התכוונתי לכך שהוא יעבוד באמצעות איזה באנק בייקי טרינוסלאב. בלי התפארות יכולנו לומר שאני באזורי מכרתי יותר מניות משנמכר בכל גליל אחר. נסיעתי לקאוקאז ולמקומות אחרים שוב נתנה דחיפה לפעולה, אך עוד רחוק עד 30000 מניות. הנני חוזר על דברי: זה יהיה אפשרי רק אם הבאנק שלנו יעבוד כאן". אוסישקין הוציע שהבאנק הציוני ישיקע סכום הגון בבאנק מסד חרי חדש, אשר ייפתח בייקטרינוסלאח (שהיתה מרכז אזור תעשייתי חשוב בדרום רוסיה), יפיץ את מניות הבאנק הציוני ובכלל יהיה באיכותו ברוסיה. בסכסוך סביב שאלת איגאונה עשה הרצל ענין זה לאחת מנקודות-האשמה נגד אוסישקין. אך עובדה היא שהחלטה ברוח-הצעתו של אוסישקין נתקבלה ע"י הקונגרס החמישי.

בדרשו עוד בתקופת הקונגרסים הראשינים שההס תדרות הציונית תתקע יתד בארץ ישראל ע"י פעולות מעשיות, כתב להנהלה באוקטובר 1901 וביקש שהיא תעזור לפועלי א"י — ע"י סכום כסף מסוים — בתכ ניתם לרכוש קרקע וליישב עליה חלק מחבריהם. הצעתו היתה שהנהלה תפעל כאן יחד עם הוועד האודיסאי (וועד חובבי ציון). כמו כן כתב לווינה על המושבה מחניס ובעניני א"י אחרים. ביחוד גברה תביעתו, שההסתדרות הציונית תפעל בדרך ממשית בארץ מימי הקונגרס החמישי ואילך. בו בזמן לא פסקה אצלו ההתעניינות בפעולה הדפי לומאטית של הרצל, והוא נהג תמיד לשאול לפרטי הפי עולה הזאת באגרותיו להנהלה בווינה או לידידים בחוץ לארץ. "שמחתי לקראת הידיעה הגעימה על נסיעת ראי שנו לקושטא — כתב להנהלה בסברואר 1902 — ובכי ליון עינים הנני מחכה לידיעות יותר ברורות ונאמנות".

ברעה אחת היה עם הרצל בשאלת הסיעות האידר אילוניות, כלומר ביחסו השלילי אליהן. בנאומי בקונגרס הרביעי (בעת הריכוחים על העבודה התרבותית בציונות) אמר הרצל בין השאר, בהתכוונו לסיעה הדמוקראטית שהחלה או להתלכד: "תעודת התנועה הציונית היא לא להוציא את חריפותנו השכלית ומרצנו על דברים בלתי פזריים לפי ההרגל הישן של חיינו בגיטה, כי אם להכין את העם היהודי למסיבות ההיסטוריות שתאפשרנה לנו להשיג את ההתיישבות של עמנו בארץ ישראל על בסיס משפטי". ואוסישקין כתב לגולדברג, וכן בחיזור לאגודות הציוניות, שייסוד הסיעה הדמוקראטית וסיעת המזרחי יביא לידי פירוד והריסה שלמה של עניינינו, כי ניעשה ע"י כך "עדרים עדרים". במקום מפלגות מוטב שכל זרם יש תדל, כי יבואו לקונגרס יותר צירים הנמנים על מתנהו ואו ממילא תתקבלנה החלטות ברורות שלו.

בסדר-היום של הקונגרס החמישי הכניס הרצל הר

ל
ן
ל
ל
ה
-
-
ד
ו
ז
ר
-
י
-
א
ה
-
ה
ה

צאה על הרמת המצב הכלכלי של עם ישראל בתמוצות. אוסישקין התנגד לכך שהסתדרות הציונית תעסוק בעי בודה זו, ואת נימוקיו באר במכתב עברי ארוך לחינה מיום 14.8.1901, שכדאי להביאו כאן במלואו: (א) הפועלים האמיתיים בין הציונים, האומרים מעט ועושים הרבה, מעט מועיר המה ונער יספרם, ועליהם מוטלת העבודה העיקרית של הציונות — מכירת המניות, הפצת השקלים, איסוף תרומות לטובת הפועלים בא"י, הפצת ידיעת שפת עבר ודברי ימי היהודים והיהדות, התעמולה הציונית וכו' ואם נטיל עליהם עבודה רבה כהטבת המצב החמרי, או כלי ספק — וכמה הוכחות יש לו לכך — העבודה העו קרית תתמעט ותהיה הולכת ורפה. (2) אם תאמר: פועלים חדשים ישתתפו בעבודה חדשה, אז ירא אני מהם מאד מאד, באשר ברובם הם מן הכת הסוציאליסטית שמר שלת רוסיה מבטת עליהם בעין בישא. אם רק ישתתפו בעבודה הציונית, או תעביר הממשלה את המבט הביט הזה גם על עבודתנו, וזה יכול להביא הריסה גמורה לכל הציונות ברוסיה. שהדבר כן הוא ואינו רק השקפתי הפי רטית ודפיוני, יש לי הוכחות: כבר דרשו ספרותים ידוי ציות על האנשים החדשים שנכנסו לאגודות הציוניות... כמו כן לא במכתב אפשר לבאר את הדבר (ג) גם אם ישתתפו ציונים בעבודה חסרית לא נשיג מאומה, כי מסיבות הזמן קשות מכוחותינו, וכאשר תעבור שנה שנתיים ולא נעשה כלום — ובזאת איני מסופק אף רגע — אז יתגברו מתי נגדינו, כמו שאנו משתערים כעת על חכרת כייח ויקיא. (ד) העבודה החמרי בארצות הגלות תרחיק את האידיאל הרוחני שלנו, את ציון חמותנו, וכבר יש לנו ציונים בלא ציון, שאינם כאמינים בגאולת ישראל והם משתמשים בהס תדרותנו לצורך עבודה מקומית. מפני הטעמים הללו החלטנו אנכי ורבים מחברי ברוסיה להתנגד בקונגרס הבא בכל מאמצים וכוונות להכנסת העבודה החמרי בתכניתנו.

נים ברוסיה מזה לשם משא ומתן עם הבארון רוטשילד ויקיא בדבר שיפור מצבן של המושבות היהודיות בארץ, שהיה או, בכל רע, עיקר הדרישה של המשלחת היה שהי בארון ויקיא יסלקו את הפקידות הממונה על ידם ויעניקו למושבות שלטון עצמי גמור בכל עניניהן. הרצל לא היה מרוצה מהשתתפותם של ראשי הציונות ברוסיה (אויסישקין צלינוב ועוד) במלאכות: "היו הרוח המעשי הישן של חובבי ציון שהביאם תמיד לידי מפלות — רשם ביומנו ביום 25.4.1901 — עתה הם מבזבזים את הזמן בענין האי כיה עם יקיא ושאלת הפועלים בארץ ישראל, במקום לעבוד למען הקונגרס והבאנק". הוא הזמין אותם לחינה לשם התייעצות בדבר קביעת מקומו וזמנו של הקונגרס הקרוב: רצונו היה שהקונגרס יהיה שוב בלונדון וכי הקדם, ביולי. לעומת זה דרשו אוסישקין וחבריו לערכו כבאול בדצמבר; והם ניצחו. בקבלו את הזמנת הרצל לבוא לחינה הציע אוסישקין שחברי המשלחת ברוסיה יתחזרו קודם בחינה ויתיעצו עם הרצל גם בענין הפארי זא. אך כשכתב עה כך לאחד העם, שהיה גם הוא בין חברי המשלחת, נתמלא הלה חימה. "אין מלים כפי — זעם או בתשובתו אל אוסישקין (בהיותו, לגבי הרצל, בכחינת חישר בכשרים לתלוטין) — לתאר לך מה שהי גשתי בקראי את המכתב הזה. לא על הרצל אני כועס. הוא רחוק מאד מכל ענייני א"י. אבל אתה קשה לי מאד להאמין, כי לא תראה מה שגלוי לכל, שאב יתאספו הציונים בווינה טרם לכתם לפאריז, יקלקלו משני צדדים: ראשינה, יביאו תחת השפעה זרה שאינה יכולה בשום אופן להביא להם ברכה; ושנית, תביא על עצמה המשלחת חסד שכל עיקרה אינה אלא הפגנה של הרצל וחבריו, והיהדות הרוסית שבשמה אני באים לדבר, אינה אלא "כסות עינים". אוסישקין מיהר להרגיעו: "בדבר הצעתי לנסוע דרך חינה הנני לומר לך, שאילו חשדתי גם אנכי את הרצל במה שאתה חושד אותו, כי או בשום אופן לא הצעתי זאת. אך חושד בכשרים אתה, כי הרצל ביקש שיבואו לחינה לא חברי המשלחת כי אם רק חברי הועד הפועל הציוני שבתוך המשלחת, ועיקר הבקשה — כפי שכתב אלי מראש — היא להתייעץ בדבר הקונגרס והי באנק. ורק אנכי הצעתי לפניו שיכתוב לגרינברג." ויבקש שכל חברי המלאכות יסעו דרך חינה.

המשמעת אצלנו, וחלילה לי להתנגד להחלטת הקונגרס, כאשר גם אנכי אלחם עם אלה שיתנגדו לאיוו החלטה של הקונגרס. ומעניין שהמשרה החשאית ברוסיה, דוקא היא ידעה יפה את היחס הזה של נאמנות מצד אוסישקין כלפי הרצל. כראיון שהיה להרצל עם פליבה, המיניסטר ררופי העריץ בפטרבורג בראשית אוגוסט 1904, התאיין המיניסטר הצארי שהציונים עוסקים פחות בארץ ישראל מאשר במצב היהודים ברוסיה גופה (וכך נתמלאו החש שית של אוסישקין, שהובעו במכתבו לחינה שנתיים קודם לכן, בדבר היחס השלילי של הממשלה אל הציונות העתיד לבוא בקרוב). "ביחוד שמנו לב — אמר פליבה — לכך שהמנהיגים הציוניים ברוסיה אינם נשמעים כהלכה לועד הווינאי שלך. אוסישקין הוא כמעט היחיד המציית לך". כשדרש אוסישקין שהסתדרות הציונית תעסוק גם בעבודת ההתיישבות, לא ראה את הדבר כלל כסתירת הציר גות המדינית. הועד האודיסאי של חובבי ציון — כתב בחזר אחד משנת 1902 — אינו מנוגד לציונות המדינית, יען כי הוא עוסק בהתיישבות שהגנו משען רגועינו (עין תכנית באול). הקונגרסים בוחרים ועדות ההתיישבות, הקונגרס החמישי בחר לוועדת ההתיישבות, הקונגרס החמישי של ועד חובבי ציון. על כן חייבות האגודות הציר גיות לעבוד לטובת הועד של חובבי ציון. ובמכתב אל יוד כתב עוד בשנת 1900: "רק אז יתן רוב צמנו את ידו לקונגרס ולעושי רצונו, אם יראה שהקונגרס מתעסק בישוב מרשי וחושב על הרחבתו עוד קודם קבלת הצ'ארטר".

בשנת 1902 יסד יחד עם טיומקין, דזנגוף וי. ל. גילדברג את חברת המניות "גאולה" לשם רכישת קרקעות בארץ ישראל. בחזר לקהל הסבירו המיסדים שהקניות של ועד חובבי ציון ושל הקרן הקיימת אין ביכלתם למלא את הצורך הדחוף בגאולת שטחים רחבים: שום תרד מות של התנדבות לא תאפשרנה לפדות את אדמת ארץ ישראל מידי לא יהודים, לכן צריכה לפעול היוזמה הפי רטית ע"י השקעת הון רב. אחרי פרצות קישינוב פירסמו ראשי "גאולה" כרוז חדש, בו מודגש: "הצטיידנו בהסכמת ידידנו מווינה". הקריאה מופנית בעיקר אל עשירי ישראל: "אתם מוגנים ע"י ההון מכל פחות מאחרים מר גישים אתם במישרין את מכל הגלות, אך מעוררים אתם יותר מאחרים את הקנאה של שונאינו הרגזים ע"י כוח כם, והם מפנים את ההמון הפראי נגד כל היהודים. יותר מכל סובלים במקרים כאלה העמלים החפים מפשע ביותר, העניים מחוסרי ההגנה ביותר". זהו אותו הרעיון שהביע אותו הרצל לא פעם קודם לכן — "במדינת היהודים" ובמקומות אחרים. הכרוז דורש מאת העשירים לא להסתפק במשלוח נדבות לנגועי הפרעות, כי אם לסייע למפעל הלאומי המשותף: "יהגר גא חלק מהונכם לארץ ישראל. תרכשו שם שטח קרקע ובוה תאפשרו לפדות את האדמה היהודית מידי לא יהודים, ועל אדמה זו יוכל לעמול בחופש יהודי עני, פועל וחוכר חקלאי לאימית. נורא הרגע העובר עלינו אך עוד יותר נורא יהיה משפט ההיסטוריה על אוישותם של העשירים היהודים".

לפני צאתו בחודש יוני 1903 לארץ ישראל לשם כיי ציע כמה תפקידים, בתוכם קנית אדמה בכספי "גאולה", בא לחינה במיוחד כדי לדבר עם הרצל על פעולה זו של "גאולה". מנהיג נכבד מאד! כתב לו ביום 6.5.1903 — עלי לדבר עתך דוקא עתה, בלי דחוי, על תכנית "גאולה" שממנה אנו מקווים לגדולות לטובת הציונות. בבקשה לסלגרף לי מיד, מתי ואיפוא יכול אני לדבר עמך. הפי גישה נערכה בווינה בתשעה עשר במאי. התכנית של "גאולה", הנרמזת במכתבו של אוסישקין, היא קנית כפר סבא, שאמנם יצאה או לפועל, קניה גדולה זו — כתב אוסישקין מארץ ישראל לידוד ביולי — מונעת ממני את האפשרות לנסוע אל הקונגרס. בבואו ליפו סלגרף אוסיש קין להרצל: "Zionsgruss aus Altneuland" היה בזה משום הבעת חבה למנהיג. הרצל אישר את תכנית "גאולה" ויתר התפקידים שלמענם נסע אוסישקין לארץ ישראל. כמו כן אישר את הצעתי, שההנהלה הציונית תאסוף כספים לשם העברת יומי קישינוב לארץ ישראל, לשם הנוכח שם ויישובם על הקרקע (סכום של 300.000 פראנק נאסף לשם כך). לאוסישקין היה יסוד להיות מרוצה מעמ דתו של הרצל, ובהודאי נזכר אותה שעה גם בסימנים של יחסי ידידות אישית, שאף הם לא חסרו לעתים. הלא רק לפני שנה הביא לו הרצל מקישטא מוכרת — מתנה קטנה, אבל היא נגעה עד לבו של "אישיהברול" שהיה גם סאנטימנטאלי במידה לא מועטת...

(סוף יבוא)

(*) ביום 18.3.1902 רשם הרצל ביומנו: "מהנהג לת הבאנק ומיעצת המפקחים השגתי אתמול כל מה שחפצתי. כמה מהם לא הבינו לי אוסישקין התרגז ואמר שאינו מסכים לשום דבר. נאלצתי להלחם כדי להבטיח לבאנק את הסיכויים להתעשרות, שלולא זאת היו גופ לים בחלקי. באנק משונה של יהודים!"

(*) אברהם גרינברג שהיה או יו"ר הועד של חו כבי ציון.

הענין הזה מיכית שוב, עד כמה החטיב אוסישקין את המגע עם הרצל אף בשאלות הנוגעות לחובבי ציון בלבד. ביעידת חובבי ציון באידיסה (1902) נתקבלו בהשפעת התלטות בדבר הידוק הקשרים עם ההסתדרות הציונית. אף בענינים קטנים החזיק במצוות המשמעת, ואפיינית עובי דה זו: כשהחליט או "הוועלט" להוציא גליון מיוחד המוקדש לתעשייה ולמסחר בא"י, שלח למערכת רשימת אנשים בגלילו שמן הראוי להריץ אליהם את הגליון, אף כי הוא עצמו — כמו שצינתי לעיל — התנגד בימים ההם לטיפוח התעשייה בארץ ע"י הציונים. אדיר כל חפצי — כתב להנהלה בחינה בסברואר 1902 — להחזיק את

וסף פסאי

פרידה מתמונת אם הרצל

התצוביני. דמות אם ברוכה. דמות קדושה?
 אם חונה פדותנו. הוי גביא. ה"י ענו.
 חופפת עלי סדרי. יקרת חזון הראשה.
 אשורך: עיניך עיני, פניך פניו...
 על מצחך הוד מלכה. לראשך נור עטרה.
 מבטך מרחקים מחבק בזיו רתת עצבות.
 אם מפכי. בן יחיד הקרב נפשו עורכה.
 הבא גאולה לגולים. לשבויים שבות.
 העליתיך מעיר הלדתך לחוף חזון בנג.
 הה. אך צלמיכם היעלו. לא העלו עצמות.
 לא שמרו רצונו רצונך. יגונו יגונך.
 ועל תלי קברות נכר תרחפנה. נשמות...
 הן לא תעזביני. אם מלך. להן ונביא.
 עם בנג יחידך תרחף נפשך במרום ציון!
 מופדת נגאלת עם פדות לך שי תביא.
 וקל פה ברכה תרנן לאם אכי תזיון...

התמונה, שתיאר אוסישקין באגרתו, היתה נכונה אבל מאיך גיסא גבר דוקא הלחץ הצד העסקנים הציר גיים למקומותיהם להתיר להם את העבודה הכלכלית, כדי להוציא את המיפרשים כספית" האנטרציונים מכל המח יות ("הכונד", המתבוללים והמתבוללים למחצה מן העס קנות הבורגנית) שעסקו בהטבת המצב החמרי של הדי מונים. בקונגרס החמישי הרצה על הבעיה הכלכלית מאכס נורדאי, שדרש חינוק כלכלי של האומה, יען כי רק אז היא תוכל "לצעוד לקראת הגשמת הרעיון הציוני". ועס קנים ציוניים רבים ברוסיה ובארצות אחרות של מזרח איר רופה השקעו עמל רב בשקידתם על שיפור מצבם של בעלי המלאכה, הפועלים, החנחנים וע"י כך נעשו קרובים להמוני העם. אמנם הקונגרס לא קיבל החלטה מחייבת בשאלה זו, אבל המציאות הכריחה את הציונים ברובם להטיל את העבודה הכלכלית על שכמם. מאמציו של אוסישקין וחבריו לדעה המועטים לצמצם, להתיר לציונים רק את העבודה התרבותית ולאסור להם את הפעולה הכלכלית — המאמצים הללו לא הצליחו. הציונים ברוסיה, ובפולין, ברומניה ובגליציה עסקו בשתי הפעולות גם יחד. בקונגרס החמישי נוסדה, כידוע, הקרן הקיימת לישי ראל — ובמפעל זה הלכו הרצל ואויסישקין שלובי ירוץ. הקרן הקיימת נעשתה למוסדו החביב של אוסישקין. כמו כן בענין הבאנק הציוני קודם לכן, היתה לו תליפת מכתבים רבה עם חינה בדבר התקנות; הוא עמד על כך שרכישת הקרקעות ע"י הקה"ל תצמצם בארץ ישראל בלבד, שהקרן תתחיל לפעול בהקדם בלי חכות להון תרומות גדול ושתפקד את כספה בבאנק הציוני בלבד.

לעומת זה היתה לו פלונתא עם הרצל בשאלות איר גויות. הרצל עצמו הרצה בקונגרס החמישי על מיבנה ההסתדרות הציונית, הגיש סיכום והצעות חדשות. אוסיש קין קרא הרצאת מישינה בין שאר הדברים הוציע הרצל שנוסף על ההסתדרויות הארציות יהא מיתר בכל מדינה גם ארגון פדראציות לאנשים בעלי השקפות ציוניות מיוחדות. 5000 שוקלים יהיו פדרציה. ביומנו רשם הרצל (כיום 1902.5.1): "בעיקר חפצתי לשבור את סבעות הברזל ההולכות ומתהוות כבר בארצות כסוימות, "המנהיגים" הראשונים נעשים בעלי מונופולין בועדים הארציים, ומ" תוך כך נוצר מצב בלתי נעים באגודות. אך עלינו להשאיר מקומית כבוד פנויים. אדמה כי המיבנה האירגוני החדש יחוק את הועד הפועל המצומצם. הרוסים ברגשטיין כהן, אוסישקין וכו' הרגישו מיד בדבר והתנונו. אך אראפשר להגיד מאומה, אם אני רוצה באירגון מלמטה למעלה — "מן העם", כמו שהם אומרים תמיד. ענין הפדרציות נת עורר לכחחילה באמריקה וכאנגליה, כי שם היו מריבות בין המנהיגים הציוניים הרשמיים ובין עסקנים ציוניים אחרים; אך בדועבד נאחו בו הרצל, כדי לחזק את האופוזיציה לראשי הציונות ברוסיה, כי הללו (המורשים) ברובם היו מביעים התנגדות להצעותיו ומעכבים את פער לותיו". החלטת הקונגרס היתה אמנם להתיר ייסוד פדר רציות, אבל רק בהסכמת הועד הפועל הציוני המצומצם והועד הארצי של המדינה הנדונה ובתנאים מוגבלים אחרים.

כאביב 1901 התארגנה משלחת מבאריכות האכרים והפועלים בארץ ישראל מזה ומנציגי חובבי ציון והציר

בין אוסישקין להרצל

(סרק מספר „אוסישקין באגרותיו“).

ג. בימי המשבר האוגאנדאי

ובכל זאת ראתה אותה שנת 1903 התנגשות חריפה וגלויה בין אוסישקין והרצל — וכמעט קרע גמור ביניהם. גרמה לכך אוגאנדה, אבל לא רק זו בלבד.

אוסישקין היה מטבעו אדם מלחמתי. הנטייה לאופור-זיזיה היתה חזקה בו ממש כמו הנטייה לשלטון, לשררה. בתקופת חבת ציון ראינוהו מבקר קשה את המרכז באודיסה בגלל דלות-מעשיו ואת „בני משה“ — עם מנהיגם אחד העם בראש — בגלל הסתפקותם בדיבורים בלבד. בתקופת הרצל, עם כל יחס ההערצה אליו, הוא יוצא נגד הנהלת-חינה בכמה שאלות חשובות. בימי חולפסון הוא באופוזיציה, וכן ברוב השנים של תקופת-חייצמאן.

אוסישקין נענה בהתלהבות לקריאתו ההיסטורית של הרצל, כי מצא בתכניתו את דרך-המלך לתנועת-התחיה. „אפשר לקרוא את המכתב כמו שרוצים“, אומר פתגם יהודי עממי. אוסישקין קרא את תכנית-באזל כסינתזה מסוארת, כמוזיגה נאה של עבודה מעשית, תרבותית ומדינית. הוא העז ריך מאד את המאמצים הדיפלומטיים של הרצל, אך את הדגש החזק שם בפעולות הישוביות: עליה, רכישת קרקעות, התישבות, עבודה עברית. מבחינה זו היתה המסורת של חבת ציון חיה בנשמתו ואף הולכת וגוברת במשך הזמן, בראותו את האפסיות המחשית של תוצאות הצעדים המדיניים של הרצל, שהיו כשלעצמם מזהירים באמת (גם לפי דעתו של אוסישקין). ואילו הרצל העמיד למעלה מכל את המטרה המדינית, שבלעדיה לא ראה כל עתיד למפעל היהודי בארץ ישראל ואל ואף לא אפשרות רחבות של עבודה בהחה. בעצם לא התנגד לעבודה מעשית בארץ, עד כמה שהיא אפשרית בתנאים המדיניים הקיימים; אבל לא רצה שההסתדרות הציונית תעסוק בה, כי היה בטוח שהדבר עלול להזיק לה ולעבודה גופה.

מתוך השקפה זו תמך הרצל בפעולות „גאולה“ וכתב ליק"א שתרכוש את אדמת עמק יזרעאל, אך בקושי הסכים לפתיחת סניף לבאנק הציוני בארץ ישראל, (הסניף נפתח ביפו בשנת 1903 בשם „חברת אנגליה-פלשתינה“). את השקפתו בענין יסודי זה הביע בשיחות עם אוסישקין, קאלחזאריסקי ואחרים. ביום 14.12.03 כתב לד"ר יצחק לוי, שהציע לפניו הצעות חשובות בדבר התישבות יהודית בארץ: „ע"י תעמולה מחוסרת-יסוד הוצגתי כאדם שאינו מוכן שר להבין את ערכן של פעולות מעשיות ישירות, ונהפוך הוא. אבל אינני יכול לנהוג כאותם הקרויים מיישבים ועירים — משום שאינני רוצה להגביר עוד יותר את הקשיים המדיניים שלנו, המרובים בלאו הכי“. אוסישקין רגז על כך שוועדת-ההתישבות של ההסתדרות הציונית (היא נבחרה עוד

בקונגרס השני) לא היתה פעילה, ושלמרות ההצאות המרובות על ארץ ישראל בקונגרסים, החל בראשון וגמור בשישי, לא ביצעה ההנהלה הווינאית פעולות ממשיות בארץ.

נוסף על כך המצב האירגוני-האישי בהסתדרות הציונית. לאוסישקין היתה ההרגשה שהרצל עושה הכל על דעת עצמו, שהחלטות הקונגרס והתקנות של ההסתדרות לא תמיד מוצאות לפועל ככתבן וכלשונו; והוא לא השלים עם הדבר הזה. הוא וחבריו לדעה קבלו מומן לזמן על המשטר של "שלטון-יחיד" בציונות — כשם שהרבה שנים אחרי כן נשמעו קובלנות כאלה בתקופת וייצמאן, וכשם שהן נשמעו נגד אוסישקין עצמו בשנים ששימש נשיא הוועד של חובבי ציון באודיסה. "מגל באבן נתקל". אחרים קיבלו באיבה את המגל הקוצר של המנהיג, לא כן אוסישקין. הוא הרגיל מאז בבקורת ובהתנגדות, התנגד גם לפעולות-הרצל לא פעם, אם חשב אותן למוזיקות לעיני הציונות. במשבר האוגאנדי, כמו בכל משבר, צפו למעלה לא רק הקשיים הכרוכים בו בעצמו; התחדדו גם השאלות האחרות, ונתבלטה כל פרשת היחסים בין אוסישקין והרצל.

אכן במחצית הראשונה של 1903 עוד לא התקררו היחסים ביניהם. באגרתו אל האגודות הציוניות, לפני צאתו לארץ ישראל, מדגיש אוסישקין שהוא נוסע בשליחות המוסדות הציוניים; ובחזרו על פעולות "גאולה" — שבהן יטפל בארץ — הוא מודיע בפירוט: "על ידי הוועד הפועל הציוני תעשינה הקניות (של האדמה); הצטיידנו בהסכמת יודנו מווינה". אך כבר באותה אגרת הוא משמיע נימה שיש בה כעין הטחת דברים כלפי שיטתו של הרצל. "מאורעות קישיניב — כותב הוא שם — אישרו לחלוטין את דעתי הישנה שמרכז הכובד של כל פעולותינו צריך להיות בארץ ישראל ולא בגולה, שהכנת הארץ קודמת להכנת העם; קנית קרקעות ע"י הקרן הקימת ו"גאולה", פיתוח כלכלי של הארץ ע"י חברת אנגליה-פלשטינה, שלטון עצמי במושבות שקם ביזמת ועד חובבי ציון ולבסוף הנוער והיהודי בארץ ישראל שיהא חדור אידיאליזם וישאף לחירות — הנה הגורם מים שיקרבונו אל המטרה". אמנם באגרת אין המדיניות נזכרת, לא לחיוב ולא לשלילה; ואולם כל ההשקפה, המובעת בה בהטעמה חזקה, עצם ההכרזה על "מרכז הכובד" העידה על התגברות איראמון כלפי העבודה המדינית, ועמדה כזאת לא יכלה למצוא חן בעיני הרצל. הוא אמנם סמך ידיו על נסיעתו של אוסישקין לארץ ישראל, אבל לבו בודאי לא היה שלם את התכנית הענפה, הקשורה בנסיעה זו.

"כלתה נפשי לנסוע לארץ ישראל — כתב אוסישקין לידידו יהושע ברזילי באדר תרס"ג — המלאכה שמה רבה לפני: פתיחת הבאנק, יסוד הוועד הפועל (נציגות חובבי ציון) על בסיס חדש ואיתן, הקניה הראשונה וכו'. אך בידי מי אעזוב לימים רבים, 4—5 חדשים, את עסקי ואת עסקי הכלל? והעיקר, אי-אפשר יהיה לי בגלל זה להשתתף בקונגרס, אשר שאלת-הישוב ודאי תהיה בו השאלה העיקרית" (רית"ו). בזמן שהותו בארץ טיפל בכמה פעולות, בתוכן גם ענין יתומי קישיניב, אך פעולתו הראשית — בה ראה חזות הכל — היתה הכנסיה בזכרון יעקב, היתה זו הוועדה הכללית הראשונה של יהודי ארץ ישראל, ובה הוקם ראשית האירגון האבטונומי של הישוב אשר — אילו התמיד והתחזק — היה יכול לפעול גדולות. אוסישקין ראה כגרעין-המדינה ממש, כיצור אשר יסייע לעבודה הציונית המדינית בגולה ע"צ קיומו וגיודלו, ואולי יביאנו אל המטרה עוד קודם שיעשו זאת מאמצינו הדיפלומטיים. עם פרוץ משבר-אירגון גאנדה, בחששו שההסתדרות הציונית תסטה מדרך-ציון, תלה אוסישקין גם תקוות אחרות באירגון החדש, דהיינו סבור היה שהסתדרות יהודי ארץ ישראל תיעשה לכוח הראשי בתנועת-התחיה על כל ענפיה: התיישבות, תרבות, מדיניות, גיוס השלמת המפעל, שהוקם בזכרון יעקב, קרא לויעדה כללית של מורי ארץ ישראל, ובה הוקם האירגון הארצי של המורים — לשם יציקת היסודות החזקים לחנוך הדור הצעיר, אשר עליו לשאת על שכמו את המעמסה הכבדה של בנין הארץ והשגת החרות לעם ישראל בארצו. ברם לא איסתיעא מילתא. אירגון יהודי ארץ ישראל, שנוסד בזכרון יעקב, נחרב במהרה, ובוה היה חלק רב לסכסוך האוגאנדי; רק התוספת, הסתדרות המורים, האריכה ימים. הרצל, שבסתר לבו חש במגמה הקיים כאן אירגון מתחרה להסתדרות הציונית העולמית, לא ראה בעין יפה את הפעולה הראשית הזאת של אוסישקין בארץ ישראל. בימי פולמוס אוגאנדה היתה טענתו נגד הכנסיה בזכרון יעקב, שהיא וכן האירגון שהוקם בה הנם מעשים של חוסר זהירות, בתנאים המדיניים השוררים בתורכיה, ועלולים לסכן הרבה.

פתח אוסישקין, כמו תמיד, מתוך גאמנות להסתדרות הציונית ולמנהיגיה. ביום 26 ביולי 1903 שלח מיפו אגרת רשמית בעברית להנהלה הווינאית כהאי לישנא: "בר"ח

6) על שאלת-ברזילי בדבר עליתו לארץ על מנת להשתתף בה השיב לו אוסישקין במכתבו מיום 24.12.03: "האמינה לי שחפץ הנני להתיישב בארץ ישראל, אבל כבר נדרתי בימי נעורי שלא אעזוב את הורי לעולם יחידים, כי יחיד הנני להם, ולעת עתה הם אינם חפצים גם לשמוע בדבר התיישבותם בארץ ישראל".

אלול תהיה פה בארץ ישראל אספה רבת ערך, אספת צירי כל בני ישראל הוושבים בא"י, כדי לייסד הסתדרות תמידית המקפת את כל עיני היהודים בארץ-היהודים. ההסתדרות הזאת תהיה המוסד, אשר ממנו ייבנה האידיאל שלנו לימים יבואו... כולנו מחכים שמאספה תחל תקופה חדשה פה בארץ. ממילא מובן, שבאשר אני הקורא לאספה, הריני מש"תדל לתת את חותם הציונות עליה, ואשתדל שהשלטון העליון של הקונגרס והוועד הפועל הציוני יהיה תמיד עליה. למען כל זאת הנני מבקש שתשלחו על שמי מכתב-ברכה לאספה — לכנסיה הראשונה של צירי ארץ ישראל — ליום הפתיחה. את מכתב הברכה הזה אקרא בהיפתח אספתנו, והדרת הוועד הפועל הציוני וד"ר הרצל בראש תופיע על הכנסיה". במכתב פרטי לאחד מחברי ההנהלה הווינאית, באותו יום, הוא מוסיף כי ההסתדרות, שתוקם בוועידת יהודי א"י, "תשמש מגן לצירי נות. הכל נענו לקריאתי. ב"כ יק"א, חברת כ"ה, הבארוך רוטשילד, הרב הראשי בירושלים ורבים אחרים, בני-סמך מקומיים, עוזרים לי בפעולה זו ומכירים בסמכות הציונית, ומוה כמובן מרוויחה הציונות הרבה. אינני מסופק שאם ההסתדרות תוקם ובראשה יועמד איש מאד פיקח ומעשי, תהיה לציונות שליטה בכל העניינים והמוסדות המקומיים. עלי עוד להוסיף שכל הענין מוצא לפועל בידיעתו וברשותו של הפחה הירושלמי. מן הוועדה נשלח מיברק-ברכה לקוני גרס, ואני מקוה לקבל תשובה מתאימה".

עצם הפעולה הזאת נעשתה רשמית מטעם הוועד של חובבי ציון, ואוסישקין היה ראש המלאכות ששוגרה ע"י הוועד לארץ ישראל למענה ולמען פעולות אחרות. בהשפעתו הריצה הכנסיה ברכה נלהבת לקונגרס הציוני שנפתח גם הוא אותה שנה בר"ח אולול, אך הרצל בתשובתו מיעט את דמות המפעל. במיברק מזכרון יעקב נאמר כי נציגי עם ישראל בארץ ישראל מאחלים לנציגי עם ישראל בתפוצות, שהתייעצויותיהם יביאו ברכה וג"דולה לאומה העברית באלטנוילאנד. ואילו בתשובת הרצל אנו קוראים: "הקונגרס הציוני מודה לאחים שכבר התיישבו בארץ ישראל על ברכתם ומביע את תקותו ומשאלתו שלא יהיו עוד זמן רב בודדים בהחייאת האי דמה הקדושה של אבותינו".

בזכרון יעקב נבחרו, מתוך התלהבות וייחוחים במשך שלושה ימים — המוסדות של ההסתדרות החדשה שנבנו כולם כמתכונתם של מוסדות ההסתדרות הציונית העולמית. רחוב אחד של המושבה נקרא, לשם ציון המי אורע. "רחוב הכנסיה", ורחוב אחר — "רחוב אוסישקין". הכנסיה גם רשמה את שמו בספר הזהב. למוסדות נבחרו טובי הישוב, ואוסישקין בחזרו לרוסיה עמו. בקשר מתמיד עמם, גם השתדל שיכירו בהם רשמית הוועד של חובבי ציון והנהלה הציונית. "פה ברוסיה — כתב אוסישקין לברזילי בכ"ה תשרי תרס"ד, שבוע ימים אחרי שובו לייקטרינוסלאב — מחכים הרבה הרבה מההסתדרות החדשה ובפרט כעת, אחרי פשיטת הרגל בבאול. ומי יודע, אילו הבינו העומדים בראש ההסתדרות הא"י את אשר לפנייהם, כי אז בקרוב היתה היא יורשת לגמרי את ההסתדרות הציונית דחוץ לארץ... אחד העם כבר כותב נגד הבשורות הטובות שהבאנו מארץ ישראל, ובכן גם עליכם בני א"י, ללחום נגד הפסימיזם הזה, שהוא רק הוא הביא עלינו את צרת אוגאנדה". וכעבור שבועות מועטים: "אף אם הנני נכנס כעת ראשי ורובי למלחמת מצוה עם הרצל, בכל זאת, או יותר נכון, בגלל זאת עוד יותר קרובים לי עיניי א"י בכל פרטיהם. מבין הנני את הרושם העז שעשו דבריו של הרצל; אבל כעת נראה, הישנם עוד אנשים בא"י שיוכלו לעמוד נגד הרושם הזה". ואחרי ששה ימים, שוב אל ברזילי: "קבלתי קטעים מהחלטות האספה (של הוועד הפועל של ההסתדרות הא"י); אבל לא די לי בהם, עלי לקרוא את ההצאות עצמן ופרטי ההחלטות. הנני רואה בכל אופן שיש לכם עבודה — ואם תמלאו גם את החצי, ברוכים תהיו. לא מצאתי בקטעים זכר לשאלה העיקרית בכל הישוב, לשיאלת הפועלים. מה זאת? הישוב הישן ובעלי החלוקה מזה וחוגים מסוימים מן הישוב החדש מזה (אלה היו בעיקר חסידי-הרצל הקיצוניים והאוגאנדיים) חברו יחדיו והפילו את הבנין שהוקם בכנסית זכרון יעקב. אירגון הישוב, וגם הוא ללא שלימות מוחלטת (אגודת ישראל אינה מסתפת בו עד היום), הועמד על יסודות איתנים רק כעבור שבוע עשרה שנה, אחרי הצהרת באלפורוהתי כוננו הממשלה הבריטית האזרחית בארץ.

אף כי אוסישקין היה שקוע כולו בפעולותיו הא"י, לא הסיח דעתו בעת שהותו בארץ מן המצב בהסתדרות הציונית. "זהו הקונגרס הראשון שלא אשתתף בו — כתב לידידו בווינה בסוף יולי 1903 — והדבר גורם לי כאב יוצא מן הכלל. אני מבקש ממך, ידיד יקר, להמתיק לי — ויהא במידה חלקית — את הכאב ולהודיע לי טלגרפית או בכתב את המומנטים החשובים ביותר של הקונגרס. הנני מקוה שתמלא רצוני". הוא לא ידע כלום בדבר הצעת-אוגאנדה שהרצל עמד להביא אתו לבאול. להפך, הוא קיווה שקונגרס זה יגביר חיילים בכל הנוגע לציון ויחליט סוף סוף החלטות מקיפות על עבודה מעשית בארץ ישראל, מעודד ביחוד ע"י מאורע-הכנסיה,

פעולת "גאולה", פתיחת אפ"ק ועוד. הידיעה על אוב גאנדה הממה אותו כצרה וכעלבון לאומי כאחד.

הוא שב הביתה בסוף ספטמבר וכבר בראשית אוקטובר פירסם בעתונים העבריים מכתב אל צירי הקוני גרס השישי, בו הכריז שהחלטת הקונגרס ע"ד שיגור ועדת-חקירה לאוגאנדה אינה מחייבת אותו, יען כי היא סותרת את עצם הרעיון הציוני, את העיקרים, ובשאלות עקרוניות אין הרוב יכול לחייב את המיעוט. והריהו מור דיע בפירוש שיעשה הכל כדי למנוע את הוצאת ההחלטה לפועל. הוא שלח את אגרתו זו גם ל"וולט", והרצל הדפיס אותה יחד עם תשובתו בצדה. אוסישקין פירסם אז ב"וולט" תשובה על התשובה. דו-קרב קטן זה בעתונות בינו וביין הרצל הזכיר את הדו-קרב הספרותי הגדול, שנערך שנה לפני כן בין גורדאו ואחד-העם (בענין הרוב מאן של הרצל "אלטנוילאנד").

הרצל עומד על כך שבתור חבר הוועד הפועל הציוני אין אוסישקין יכול לפעול כאדם העומד מחוץ למוסד זה או למעלה ממנו. דרכו להגן על השקפותיו ברתחנות, וגם הפעם עשה כך; אך אין לטענותיו כל יסוד. כמו שמעידים נאומי הרצל בפתיחת הקונגרס ובניצולתו, הריהו מוסיף לעבוד למען ארץ ישראל, ואין כל סטיה מן הציונות בהחלטת הקונגרס. "לשגר משלחת לשם חקירת ההצעה הבריטית הנהדרת". ההתרסה כנגד "העבודה המדינית המפורסות" היא מחוסרת הגיון, שכן כיצד תפעל תנועה מדינית אם לא בדרכים מדיניות? ברמזים מבאר הרצל את פנייתו לאוגאנדה ככה: "משל לאדם הרוצה לקנות בית; הוא לא יסגיר את עצמו בידי בעליו, לשבט או לחסד. כשהללו עושים לו קשיים, מוטב שיתחיל במשא ומתן בדבר רכישת בית אחר; ע"י כך אולי ירוכז לבם של בעלי הבית הראשון, הנחוץ לקונה באמת, והם אז יהיו נוטים לפשרה. הרצל מוכיח את השאון הצבורי, שבו ביצע אוסישקין את מעשה הכנסיה בזכרון יעקב ואת קניות "גאולה", ומחווה דעתו שיש בזה משום נזק מדיני וכלכלי (הפירסומות בקרקעות מביא אה לידי ספסרות). הוא מדגיש שרכישת קרקעות במשפט הפרטי עדיין אינו מקנה לבעליהם ובוודאי לא לעם היהודי בתור כלל שום זכויות מדיניות. ועניין הכנסיה בזכרון יעקב ערכו פטוט; יש להתחשב בסכנה שבו ולא לחזור עליו שנית!

מבחינה פולמוסית היתה תשובתו של הרצל מורירה בלי ספק; אבל מבחינת המציאות המעשית אפשר היה להשיג עליה הרבה. אוסישקין בתשובתו טוען שפעור לתו בארץ ישראל, בניגוד לדעתו של הרצל, היתה פוריה ולא מוזיקה, ובוה הודו אפילו כמה מחברי ההנהלה הציונית. אחד מהם כתב לו, שעבודתו האירגונית בא"י היא קרן אורה במבוכה הציונית הנוכחית ונשלחה לנו ע"י ההשגחה העליונה כפיצוי על אסון-אוגאנדה. אוסישקין מודה שהיה תמיד חובב ציון במובן זה; הוא לא חדל לדרוש שנעשה הכל כדי להאחו בארץ בלי חכות להשגת הצ'ארטר. ואשר למחירי האדמה — אם הם גבוהים כל כך בעת שאנו רק מתפללים על הצ'ארטר, על אחת כמה וכמה שהם יאמירו אחרי קבלת הצ'ארטר. על האשמה בדבר אי-ציות להחלטת הקונגרס משיב אוסישקין, שהוא תלמידו של הרצל בזה. כי הנה החליטו הקונגרסים השני והשלישי בדבר נוסח מסוים של תקנות המאבק הציוני — והדבר לא נעשה עד היום.

בראשית נובמבר קרא אוסישקין לאספה כללית של המורים — חברי הוועד הפועל הציוני הגדול ברוסיה — היא אספת כארקוב המפורסמת, כדי לדון על המצב. עיקר הדיון הוקדש למלחמה בהצעת אוגאנדה, אך הועלו גם שאלות אחרות שחשיבותן התבלטה לאור המשבר. "בעת שהתחלתי במלחמה — כתב אוסישקין לברזילי ביום 10.11.03 — ידעתי מראש שלא קל יהיה הדבר, אבל בטוח הנני בכוח האמת שאנחנו בני ארץ ישראל לונדון, כדי לעשות תעמולה בעד הציונות האמיתית לכארקוב לאספת המורים שקראתי — ושם נחליט דבר. יוכל היות שעוד פעם אעזוב את ביתי לזמן רב, ואלך להוץ לארץ — לחינה, לברלין, פראנקפורט, פאריז ועד לונדון, כדי לעשות תעמולה בעד הציונות האמיתית ובעד עבודה בארץ ישראל. ממכתבו של הרצל תוכלו כולכם לראות, עד כמה הוא שונא את העבודה הזאת! אלחם עד צאת נפשי בעד גירוש הרוח האנטיציוני ממח"נו ובעד ריאליפוליטיק בעבודתנו. אם נצליח, ילך הישוב ויתפתח; ואם אפול במלחמה, אז תחדל העבודה בא"י לימים רבים וכל עמלנו ילך לארץ הכושים! בכל הציונים והחובבים, ובפרט בבני א"י ובחברי ההסתדרות הא"י, תלוי הדבר הרבה, מה יהיה סוף המלחמה. בפאריז אשי תדל שיק"א תאשר את ההסתדרות, וחושב אני שדברי הרצל יעזרו לי בזה". במכתב אחר לברזילי מודיע אר-סישקין שהחליט לשלוח לארץ ישראל את ד"ר מוסינוון כדי להלחם ב"יסודות הנרקבים-האוגאנדיים. הוא דברן מצוין בשפת עבר ובז'ארגון". במכתב שלישי מדגיש אוסישקין ש"ההסתדרות הא"י, אם ראשיה יבינו זאת, יכולה לעמוד בימים יבואו בראש כל התנועה הלאומית".

בין אוסישקין להרצל (סוף)

בכארקוב הוחלט לשגר מלאכות אל הרצל ולדרוש ממנו שתחוסל הצעת אוגאנדה לא יאוחר מן הקונגרס הקרוב; שקודם שיגור ועדת החקירה לאוגאנדה יקרא מושב הועד הפועל הגדול אשר יקבע את ההוראות לועדה; שעוד לפני כן יאושר רשמית בממשלה הנוסח של תקנות הבאנק, כפי שנקבע ע"י הקונגרס השלישי; שהרצל לא יוציא סכרי מים גדולים מכספי ההסתדרות הציונית אלא בהסכמת הועד הפועל הגדול או הועד המפקח של הבאנק. האספה החליטה לדרוש עבודה מעשית בארץ ישראל; גם קבעה כמה פעמי לות חריפות שעמדו להתגשם, אם הרצל ידחה את דרישותיה, כגון הפסקת המשלוח של כספי השקלים לחינה, הקמת ארץ פוזיציה מאורגנת, יסוד הסתדרות ציונית מקבילה בלי הרצל, סנייה אל בית הדין באנגליה בדבר שינוי תקנות הבאנק והקרן הקימת, ועוד. האספה הקימה, זו הפעם הראשונה בתולדות הציונות ברוסיה, ועד מרכזי לשם ריכוז כל העניינים הציוניים במדינה, בהרכב אוסישקין, ברנשטיין וכהן, טמקין ועקבסון; המנהל בפועל היה אוסישקין. היוזם והמפקד של כל המלחמה הזאת. ביום 16.11.03 כתב לחינה: "אנכי נבחרתי ע"י חברי להיות מנהל עניני הועד המרכזי. לכן עליכם לפנות אלי בכל הענינים אשר יש לכם אל הסי' תדרותנו הכללית הן בעניני תעמולה, הן בעניני כספים וכו'. בברכת ארץ ישראל מ. אוסישקין." הוא חותם ומדגיש את המלים "ארץ ישראל" בכונה ברורה. שנים מן המורשים ברוסיה, מאנדלשטאם ויאסינובסקי, מלכתחילה פרשו מן הועד המרכזי, אבל גם כמה מאחרים, וצלינוב בתוכם, דעתם לא היתה נוחה מן החריפות, שבה ניהל אוסישקין את המלחמה. במשך הזמן הגיעו הדברים לידי כך, שנוסדו ברוסיה שתי הסתדרויות ציוניות — אחת של "ציוני ציון" (מתנגדי אוגאנדה) ושניה של "מניני ההסתדרות" (חסידיו אוגאנדה ומקנאיו כבוד ההסתדרות הציונית ומנהיגיה). המרכזים של שתי ההסתדרויות היו בארשה.

בארץ ישראל היה רוב הישוב בלתי מרוצה מעמדתו של אוסישקין, ואדם כה מיושב ומתון כאהרן איזנברג, חויצ ותיק, כתב לברזילי מרחובות: "עבודתו של אוסישקין פה — ההסתדרות אשר הקים היא במצב רפה מאד. המרכז ער, בד, אך אין פעולתו ניכרת על העם כי רוב החברים מושבים את ידם ואומרים בפה מלא שלא יתנו את תשלומיהם השנתיים. ובכל זאת אוסישקין נותן תקוות במכתביו. לדעתי זוהי הזויה ובני א"י כועסים על מעשיו נגד הציונות והרצל." אותו זמן כתב אוסישקין לטאירוביץ לראשון לציון: "הועד

(של חובבי ציון באודיסה) הכיר רשמית את מרכז ההסתדרות הא"י ויתחשב עם דעתו בכל החלטותיו... כל המחאות מארץ ישראל לא השפיעו להבהיר את סיבות הקרע בציונות ואך שסכו אור בלתי נעים על המוחים. השלום במחנה יקוב רק כאשר השאיפות הטריטוריאליסטיות תורחקנה מן ההסתדרות הציונית. לא נרשה להכא לשחק ברעיון הציוני, אף אם זה מוזק לפיפוליאריותו בקהל. בצחוננו הסופי, לי ולחברי, אין כל ספק, אם תדון על הלך-הרוח של הציונים לפי העתונות, תטעה מאד. במכתב לבצלאל יפה מיום 12.12.03 הוא קובל על כך שמכתבו של הרצל הזיק למכירת מניות "גאולה", וכמה מנותני המפרעות דרשו אפילו את כספם חזרה: "התנגשויותי עם הרצל הן רק התחלה. הריני שותק ומחכה לשיבת המשלחת מחינה, שתחזור בקרוב. אחר כך גלחם בגנאי וללא פחד לכבודה של ציון. סבורני שטובי הכוחות ילכו אחריו, כאשר נפסח את עיניהם, וזהי חובתי — ואעשנה."

הרצל קיבל ידיעות מפורטות על הנעשה בקרב ציוני רוסיה מאת מאנדלשטאם, אבינוביצקי ועסקנים אחרים מן המסורים לו ביותר. ביום 4.12.03 הוא רושם ביומנו: "הועד הפועל ברוסיה, ביחוד אוסישקין, יעקבסון וכו' מתקוממים בגלוי. הם רוצים להגיש לי אולטימטום שאסתלק מאפריקה המזרחית (אף על פי או מפני שהראיתי לבלקובסקי באדלאך את מכתבי אל פליבה מחמישה בספטמבר). הם סיגלו לעצמם ראשית כל את התכונות הרעות של פולטיקאנים מקצועיים. אני מגיב נגד המרגיזים הללו בראשונה את ההמונים המיושבים, שלחתי הוראות לאבינוביצקי באודיסה. וכן אסתוב להם את מקור הכספים, ועוד." מאנדלשטאם, שבידו היה המרכז הכספי (פירוש כסף השקלים) ברוסיה, סירב למסור את הקופה לידי י.ל. גולדברג, כפי שדרש ממנו הועד המרכזי כזי שנבחר בכארקוב. בינתיים התחילו פיקפוקים עמוקים בחוגי הממשלה הבריטית עצמה בענין אוגאנדה בגלל המחאות נגד ההצעה שבאו מן המיושבה מצד חברות התיישבות בריטיות בעיקר. הרצל הוסיף במרץ לעבוד למען ארץ יש"ר, אך אחרי היכוסים החליט לא לשחרר את אנגליה מה"צעתה — לא למען ההצעה עצמה כי אם כדי לקבל תמורה משהו חשוב ברגע שהיא תכריז רשמית שאינה יכולה להגיש שים את הצעתה. אין אני נרתע מפני הפגנות — רשם ביו"מנו ביום 16.12.03 — בין אם הן באות מגאסטר ובין אם הן באות מאוישקין" (גאסטר היה אחד המועטים בין ציוני אנגליה שהתנגדו לאוגאנדה).

שלושה ימים אחרי כן קרה דבר שזיפוע את העולם הציוני והגביר את המרירות והאיבה בין שני הצדדים היריבים: בנשף־חנוכה, שנערך בסאריז ע"י האגודה "מבשרת ציון" ביום 19 בדצמבר, ירה סטודנט מרוסיה חיים זליג לובאן פעמיים בנורדאו בקראו בקול רם: מוות לנורדאו המזרח־אפריקאני! מארמורק, שעמד ליד נורדאו, אחז ביד המתנקש וכך הציל את ידיו ממות. אחד הכדורים פצע אורח

אחר, — סטודנט — בדרכו. הרצל שלח לנורדאו מברק־ברכה וגם אגרת, בה כתב לו: "ההתנקשות נעשית ענין מדיני ברגע זה ששאלת אוגאנדה מגיעה לדרגה של החלטה סופית. זהו נימוק נוסף (7) להשתדל לא לקיים מה שהובטח, כי הלא דעת הקהל נגדנו. ואתה, שהיית מתנגד נמרץ למורח אפריקה (כמו שהסברתי ברורות ונמרצות לאופוזיציה בבאול) — כך יורים כב-אפריקאני! אבל גאסטר ואוישקין, יעקבסון וברנשטיין כהן מוצאים עכשיו הזדמנות טובה להרחיק ארץ חנו. מיסכנים, הם אינם יודעים כמה היינו שמחים ללכת. אבל לא עכשיו, לא! אם הם יורים בנו, הרינו נשארים במ"קומיטינו. ואם הם ירו בך, הרי גם הכדור המכונן נגדי בלי ספק כבר מוכן... קשה לחסל את המרד (הציוני), אך בטוח אני שהאקדח של לובאן נטען ברוסיה. באולטימטום, שהגיש לי ע"י אנשי כארקוב, נראה משהו הדומה לפי אקדח. את המורשים, שנשלחו אליו מטעם אספת־כארקוב, לא קיבל הרצל בתוך משלחת, כי לא היה קיים רשמית מוסד כזה — אירגון המורשים או הועד מרכזי של ציוני רוסיה — אבל הוא שוחח עמם כעם חברי הועד הפועל הציוני וגם הזמין אותם לישיבת ההנהלה (הועד הפועל המצומצם). ברם לא הושג הסכם בינו ובינם, והמלחמה במחנה הציוני התלקחה ביחד עונו.

אוישקין נפגע בעת המלחמה, בין שאר הדברים, גם בזה: מן הבאנק הציוני הפסיקו לשלוח לו ידיעות ומיסמכים — למרות מה שעד אז היה מקבל אותם כסדרם בתור אחת מחבריו הועד המפקח של הבאנק. היתה לו חליפת־מכתבים ממושכת בגדון דיון עם חלפסון, ראש הנהלת הבאנק, שנתן את פקודת ההפסקה. בשישה במארס 1904 כתב לחלפסון: "הנני דורש במפגיע להשיב לי את זכויותי ולתת צו תיכף ללונדון לשלוח לי את המאונים והדינים וחשבונות כקודם לכן, ואל תאלצני לדרוש את זכויותי באופן אחר, אשר לא יתן כבוד לא להנהגה של הבאנק (להסתיר דבר מחברי הועד המפקח) ולא לפקודתך. בטוח הנני בחכם כמוך שלא תחפוף באינצידנט חדש בעולמנו, הנבוך כבר." במכתב שני, מיום 25.3.04, כתב לוולפסון: "הנך אומר שצחית לחדול לשלוח אלי את הדינים וחשבונות כאשר הנני לוחם נגד יסודי תגרי עתנו וראשה", ואני אומר שהנני לוחם נגד מהרסי הסתדרותנו והבוגדים באידאל שלנו! על עמדתו והליכותי אתן דו"ח, אך לא לפני אדוני, ולא לפני ראש תנועתנו כדברירך, כי אם לפני הקונגרס הבא. גם ידיעות מפורטות על הנעשה בתנועה ועל פעולות ההנהלה לא חדל לדרוש או במכתביו לחינה. דרישתו העיקרית היתה (באגרתו מיום 9.3.04) שהנהלה לא תעשה כלום בענין שיגור משלחת החקירה לארץ גאנדה בלי התייעצות עם הועד הפועל הציוני הגדול, ושלפני הועה"ם הגדול יוגשו כל המוסמכים השייכים לשאלת אוגאנדה. "יש לנו הרשות — כתב פעם לחינה — וגם צריכים אני לדעת הכל. הוא הסכים לדעתם של החיגאים שנחוצה בהקדם אספת הועה"ם הגדול, בלשונו: "כדי ליישר את ההדורים ולעמוד בפרץ בעוד מועד, בפרץ שהחל ע"י ההצעה האנטי־ציונית — יישוב במקום אחר מחוצה לארץ ישראל. כאשר המפלצת הזאת, אוגאנדה, תוסר מהיכל־ציון, יוכל היות שהשלום יבוא במחננו, אם לא נקדים מפלצת אחרת."

מושב הועד הפועל נקרא לחינה ליום 11 לאפריל. הרצל פתח בשלום וביקש משני הצדדים להסתלק מכל רגישות אישיים ולדון על הענינים לפי עצם מהותם בלבד. הן נתן באורים מפורטים בשאלת אוגאנדה ובשאלות האחרות שעוררו חילוקי דעות בינו ובין האופוזיציה. דבריו השפיעו לטובה על החיכוחים. אבל אוסישקין הדגיש בתוקף שאם הצעת־אוגאנדה לא תחוסל פעם ולתמיד, לא יהיה שיתוף פעולה בין שני הצדדים אפשרי. הרצל סיים את החיכוחים בנאום מרגיע, והועה"ם קיבל החלטה המביעה את "סיפוק רוחו מן המאמצים המתמידים של ההנהלה למען ארץ יש"ר ראל". ברוח של חיתור־גומלין היו ההחלטות על אוגאנדה ושאלות אחרות. הותר להנהלה לארגן את משלחת־החקירה לאוגאנדה, וכן הורשו שני הצדדים להוסיף לנהל תעמולה לטובת השקפותיהם עד הקונגרס הקרוב שבידו תהא ההכרעה — אבל בלי התקפות אישיות. צלינוב, בנאום־הסיום, נתן ביטוי להרגשתם של רוב החברים בהכרזו על שמחתו הגדולה שהושגו הסכם ושלום. הוא הציע להביע אמון מלא להנהלה, והאספה נענתה בתשואות־חן.

אך אוסישקין לא נרגע מפני שבמציאות התשטטה האוגאנדיות ועברה לטריטוריליות בחלקים מסוימים של ההסתדרות הציונית. בשבט תרס"ד כתב לדוד ילין, נשיא הסתדרות המורים בארץ ישראל: "לקריצ'בסקי תאמר שמררה בא"י, הרואה חלום באוגאנדה, לא יתנך דור הראוי לתחייה." הוא הוסיף להלחם בכל חלקי החזית, וכמכשיר ראשי לעבודה מעשית בארץ ישראל ראה אז את הועד האנטי־דיסאי (של חובבי ציון); לכן דרש להרחיב את תקנותיו לשם הפיכתו למוסד בעל תפקידים התיישבותיים. האספה

(7) הכוונה היא כמובן לממשלה הבריטית.
(8) סיפר לי זאת מר צבי הרישפר מרעננה, שהיה עד שמיצה לדברים בכארקוב בסוף שנת 1903. או ליהרג במאבק על ארץ ישראל.

הכללית של הועד הסכימה לדרישתו. לא נפל רוחי — כתב לידידו בארץ ישראל — מכל המחאות, הנאצות והי-זלזולים, והנני איתן כמאז. ובעת גם עליכם, היחידים בא"י האוהבים את הישוב, להתחוק ולעבוד ולעמוד בעד הסתדרותכם. הוא עצמו, כמו שאמר פעם לשומעיו ^(*), מוכן היה אז ליהרג במאבק על ארץ ישראל.

רוח המלחמתיות הקיצונית לא עזבה אותו אף רגע קט. כנראה לא נשאר בליבו אף זיק של אמין כלפי הרצל, והוא — פשוט מאד — כבר לא היה מסוגל להיסוג מעמדתו החריפה. חבריו למלחמה נשתנו קצת אחרי מושביההתסיי-סות של הועד הפועל הציוני, אבל הוא לא זז ממקומו. הרצל הוא טריטוריאליסט גמור אשר מסתה הציונות עליו — כך כתב לידידו ברזילי שלא בצדק בערב אספת ווינה, וברעה זו חזר הביתה אחרי האספה. הוא תיאר לעצמו שתוצאותיה תהיינה: „מלחמה גלויה וחריפה עד אשר יגבר אחד מן הצדדים הלוחמים. אם ינצח הרצל, אז ייפלטו ממנו ששת המורשים ו-ציוני ציון, ינצח הטריטוריאליזם ותאבד ארץ ישראל. ואם ננצח אנחנו, אז ילך מאתנו הרצל, ובסוף הנני שהעם יבחר בא"י ויעזוב את הרצל. אנכי את שלי אעשה, לא אנוח ולא אשקוט.“ רק בכיוון זה, רק לצד האפשרות של פילוג התמיד להביס. ולכן כתב לברזילי כבר אחרי אספת השלום בווינה: „אנחנו צריכים לעמוד על נפשותינו בכל תוקף בעת צרה כזאת, לעמוד נגד הטריטוריאליזם ההולך ומתגבר... אך בריאותי ע"י מלחמתי הולכת ומתרופפת — מה אוכל עשות? אם הנני רואה מעשה ידינו הולך ומסובע ע"י אנשים שונים, ע"י אחיך ורעיך מקודם מבית ומחוץ, איך זה אוכל להשאר בריא וחזק?“ במכתב לאחד העם מר"ח סיון תס"ד הודה לרגע, שנוצר מצב של „שביתת-נשק מזוינת“, אבל הוסיף שם: „אין שלום ואין אחדות אצלנו“, וזה היה ברוחו של אחד העם שכדרכו מאז לא ראה כל אפי-שרות של שלום בין אנ"ש ובין ההרצלאים. לידידו קרמנצקי, חבר ההנהלה הזינאית, כתב בעשרים ושנים ביוני: „רצוף סה תמצא מאמר של יו"ר פועלי ציון באודיסה. אנו יכולים כבר ממאמר זה לראות, איזה נזק הביאה הצעת אוגאנדה. האנשים אומרים ישר: עלינו להיפטר מארץ ישראל. התי-שובו כולכם, אדוני, אל התבונה סוף סוף? התראו שעוד מעט תהיו במצב של פאוסט? הוא קרא לשטן ולא יכול אחר כך להיפטר ממנו. גאום ואנגוויל באספה, שבה ישב ראש גרינברג, יכול רק לעורר דאגה — ביחוד חרופיו כלפי ציוני רוסייה וחברי הועד הפועל הציוני הגדול. הודיעני נא איזו דברים משמחים על ארץ ישראל. כיחוסך סביב, והלב כה דחי.“

אוישסקין חש בבאות, לבו נבא רעות — וידע מה שניבא. אותה שעה היה כבר הרצל באולף, מוטל חולה, ומחלתו נכנסה לתקופה האחרונה, הממיתה. כשחדרו לרוסייה הידיעות הראשונות על מחלת הרצל (שגם הוא גם מקורביו לא רצי בפירסומה), טילגרף אוישסקין בחרדה לחינה: „טל-גרפו נא על מצבו של בנימין (בשם זה היו נוהגים להזכיר את הרצל, כשלא צריך היה לקרוא את שמו המלא), ומהי מחלתו.“ ביום 24 ביוני חרדתו גוברת, והוא מטלגרף שוב: „טלגרפו נא על מצב בריאותו של בנימין.“ ביום 4.7.04, כשהגיעה לרוסייה הטלגרמה על פטירת הרצל, טילגרף לחי-נה: מוזעזע ע"י הידיעה המכאיבה. הנני יכול לבוא רק ביום ו'. טלגרפו מיד, מתי ההלחיה.“ ולמחרת שלח טלגרמה רב-ר-עית: „אבוא בבוקר יום ו'. הנני מבקש במפגיע לחכות בעניין ההלחיה. חדאי יבואו רבים.“ והוא אמנם השתתף בהלחיה, גם היה בין המספידים.

אחרי מותו של הרצל שככה לגמרי כל המרירות בלב אוישסקין, והדמות הגדולה של המנהיג היתה בעיניו מוסיפה והולכת. כבר בסידרת מאמריו „תכניתנו“, שנדפסה ראשונה בסוף שנת 1904, פינה הוא אל אישיותו של הרצל ברצותו לתת מושג מן הגיבור הלאומי החדש שיקום לנו: „לא הגופני אי הרוחני, כי אם ממרום הרי יהודה והגליל, גא ובך חורין, יביא ויפיע. הוא יפתח לפנינו את שערי המולדת לא מבחוץ אלא מתוכה פנימה. בו יחברו יחדיו עיוזו וגיבור, כאחד קדמון בריכוכבא עם חכמ"ל ותפארת-אדם כדמות זה האיש הרצל בן-דורנו.“ עם כל הערצתו את פינסקר שחשב אותו למורהו, הרגיש שקסם ומנהיגות אמתיים מצויים היו בהרצל בלבד. ובמונחים הללו השתמש הוא מאז ואילך, בהזי-כירו את הרצל: והוא מרבה להזכירו. „לכו בדרך, אשר הוי-רה פינסקר, ותחת הדגל אשר הרים הרצל!“ במלים אלה מסיים הוא את מאמרו ב„ספר-פינסקר“.

הרצל הציב לאוישסקין זכר ברומאנו „אלטנוילאנד“, שבו הוא מתאר (בשינוי-שמות) כמה אישים ציוניים בני-דורו. אוישסקין מופיע שם בדמות האכר מנדל (לפי השערתו של ד"ר אלכס ביין, גדולה-בקיאים בכל הנוגע להרצל). זהו טיפוס של אדם האומר תמיד, מה שהוא חושב, גלויות ויר-שרות, בלי עדינות, המגן על דעותיו בתוקף. הלוחם לזכויות עלו ושל כל הראשונים בארץ, קצת צר-מחשבה-והשקפות וקצת בלתי ידידותי כלפי החדשים מקרוב באו. חדאי לא היה אוישסקין אהוד על הרצל ביותר, אך הוא הוקיר את כוחו הראשוני, את ישרנותו, את חריצותו ומסירותו לעם ישראל ולארץ ישראל, את יכולתו הגדולה להתרכז בנקודה אחת ולפעול בה הרבה. דעתו זו על אוישסקין מזכירה לנו את הדעה שהביע ביאליק שנים רבות אחרי כן.